

УДК 378:316.6
DOI: 10.32342/2522-4115-2019-2-18-12

О.Л. ПІНСЬКА,

*кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загальної та вікової психології
Криворізького державного педагогічного університету*

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ДЕТЕРМІНАЦІЯ СОЦІАЛІЗАЦІЇ СТУДЕНТІВ В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ ВИЩОЇ ШКОЛИ

Статтю присвячено теоретичному аналізу проблеми психолого-педагогічних детермінант соціалізації студентів в освітньому просторі вищих навчальних закладів. Установлено наявність концептуально різних підходів до феномену соціалізації, в основу яких покладено принцип взаємодії особистості і суспільства: суб'єкт-об'єктний і суб'єкт-суб'єктний. Подано визначення поняття «соціалізація» з позиції суб'єкт-суб'єктного підходу.

Акцентовано увагу на наявності інформативно-повідомляючого навчання, яке жорстко регламентоване, що гальмує варіативність розвитку студента і ускладнює процес соціалізації.

Визначено і розкрито зміст певних психолого-педагогічних детермінант соціалізації студентів у навчальній діяльності і спілкуванні як домінуючих сферах особистості: організація навчальної діяльності студентів на основі виховних технологій особистісної орієнтації; організація творчої педагогічної взаємодії на основі співробітництва, співтворчості та регуляція механізмів цієї взаємодії; розвиток міжособистісної взаємодії студентів у процесі безпосереднього спілкування в академічній групі, яка є найближчим соціальним середовищем; міжособистісні відносини в системі «студент – студент», «викладач – студент».

Показано ефективність соціалізуючого впливу означених психолого-педагогічних детермінант чинників на студентів у навчально-виховному процесі закладів вищої освіти.

Ключові слова: соціалізація, навчання, спілкування, психолого-педагогічна детермінація, педагогічна взаємодія, міжособистісні відносини.

Статья посвящена анализу психолого-педагогических детерминант социализации студентов в образовательном пространстве высших учебных заведений. Установлено наличие концептуально разных подходов к феномену социализации, в основу которых положен принцип взаимодействия личности и общества: субъект-объектный и субъект-субъектный. Представлено определение понятия «социализация» с позиции субъект-субъектного подхода.

Определены психолого-педагогические детерминанты социализации студентов в учебной деятельности и общении как доминирующих сферах личности и показана эффективность их социализирующего влияния на студентов.

Ключевые слова: социализация, обучение, общение, психолого-педагогическая детерминация, педагогическое взаимодействие, межличностные отношения.

Постановка проблеми. Однією з провідних суспільних тенденцій є цілеспрямоване впровадження ідеї формування соціально активної, цілеспрямованої, відповідальної особистості зі сталою ієрархією цінностей, з розвинутим почуттям внутрішньої свободи і власної гідності, здатної усвідомлювати і знаходити оптимальні рішення життєвих проблем в нестандартних ситуаціях, здійснювати кореляцію індивідуальних вчинків із суспільно прийнятими.

Реалізація соціального запиту ускладнюється ослабленням виховної функції різних соціальних інститутів, які займаються проблемами входження людини в соціум і ефективно-

го існування в ньому. Оскільки однією з важливих груп суспільства є студентство, особлива роль у системі цих інститутів належить закладам вищої освіти. Через освіту необхідно сформувати людину з інноваційним типом мислення, інноваційним типом культури, готову до інноваційного типу діяльності, що потребує суттєвих змін у напрямі вдосконалення освітнього процесу, в якому особистість набуває здатностей до світоглядного сприйняття безлічі інформаційних впливів та до їх пізнавальної і морально-етичної оцінки, засвоєння цінностей певного суспільства, норм і правил поведінки, досвіду міжособистісних відносин.

У такому розумінні освітній процес являє собою підґрунтя для самоідентифікації, саморозвитку і самореалізації людини, а тому він є одним із ключових психолого-педагогічних чинників соціалізації студентів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема соціалізації була предметом вивчення багатьох як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників і здійснювалася за такими напрямками: означення смислової сутності соціалізації як суб'єкт-об'єктного (Є. Дюргейм, Т. Парсонс, Б. Паригін, Г. Андреева та ін.) і суб'єкт-суб'єктного (У. Кулі, Дж. Томас, Г. Мід, Б. Ананьєв, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн та ін.) процесу; класифікація стадій соціалізації (Г. Андреева, Е. Еріксон, Т. Спіріна та ін.); соціально-психологічні механізми соціалізації (Г. Тард, Дж. Мід, З. Фройд, О. Безпалько, А. Мудрик, В. Мухіна, А. Петровський та ін.); соціалізуючий вплив на особистість інноваційного навчально-виховного процесу (І. Бех, І. Зазюн, І. Кон С. Рудаківська, О. Виговська та ін.); соціально-педагогічна взаємодія в навчальному процесі (В. Кан-Калик, О. Киричук, А. Ковальов, Л. Коломенський та ін.); міжособистісні відносини суб'єктів навчальної діяльності (К. Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, А. Ковальов, Л. Коломенський, А. Петровський та ін.).

Проте проблема психолого-педагогічної детермінації соціалізації студентів в освітньому процесі вищої школи потребує подальшого вивчення.

Мета статті полягає у розкритті сутності поняття «соціалізація», визначенні психолого-педагогічних детермінант соціалізації особистості студента в освітньому процесі вищої школи та їх характеристики.

Виклад основного матеріалу. Поняття «соціалізація» вперше було введено в наукову систему американським соціологом Ф. Гідінгсоном наприкінці XIX ст., який визначав її як «процес розвитку соціальної природи людини». У наукових дослідженнях означеної проблеми чітко прослідковується два концептуально різних підходи до феномену соціалізації, в основу яких покладено принцип взаємодії особистості і суспільства: суб'єкт-об'єктний і суб'єкт-суб'єктний. З позиції суб'єкт-об'єктного підходу людина розглядається як об'єкт соціалізації, а сама соціалізація як суб'єкт-об'єктний процес. Так, Є. Дюргейм стверджує, що в процесі соціалізації людини пріоритет має суспільство, яке прагне сформувати її за власним зразком, і тому саме воно є суб'єктом [11, с. 28–29]. За Г. Андреевою соціалізація – це складний і багатогранний процес «входження індивіда в соціальне середовище», «засвоєння ним соціальних впливів», «залучення його до системи соціальних зв'язків», тобто людина в процесі соціалізації займає пасивну позицію [2, с. 288]. Провідна ідея зарубіжних психологів у погляді на людину як суб'єкта соціалізації полягає в тому, що індивідуальне «Я» набуває соціальної якості в комунікаціях, в міжособистісному спілкуванні всередині первинної групи, тобто в процесі взаємодії індивідуальних і групових суб'єктів (Ч. Кулі), а багатство і різноманітність реакцій і способів дій того чи іншого індивідуального «Я» залежить від різноманітності й широти систем взаємодій, в яких «Я» бере участь (Дж.Г. Мід) [8, с. 12]. У вітчизняних дослідженнях суб'єкт-суб'єктний підхід до розвитку особистості в соціумі ґрунтується на розумінні соціалізації як двостороннього процесу, в якому життєвий шлях – «це розвиток людини, становлення її особистості як активного й свідомого суб'єкта людської історії» (С. Рубінштейн) [20, с. 158].

На основі узагальнення наукових джерел соціалізацію розуміємо як двосторонній взаємообумовлений процес взаємодії людини і соціального середовища, який передбачає її включення в систему соціальних відносин шляхом засвоєння та активного самостійного відтворення соціально-культурного досвіду і цих відносин, у ході яких відбувається становлення і розвиток унікальної неповторної особистості як соціального індивіда.

Для того, щоб особистість була здатна в сучасному суперечливому і надскладному світі впорядковано і гармонійно проявляти свою сутність і життєву активність, вона повинна

мати певний рівень освіти, внутрішнім змістом якої виступає триєдина цілісність процесів навчання, виховання і розвитку. Якщо виходити з того, що соціалізація за своїм змістом є процесом становлення особистості, то це становлення, перш за все, відбувається у таких сферах, як діяльність і спілкування.

Домінуючим видом діяльності студентів у вищій школі виступає навчальна діяльність, яка забезпечує взаємодію студентів із соціальним середовищем. Слід зазначити, що оскільки освіта нерозривно пов'язана із суспільством, його традиціями та цінностями, вона зберігає багато рис минулого, зокрема в освітніх закладах ще досить поширені прояви інформативно-повідомляючого навчання, яке жорстко регламентоване. У такому навчанні педагог, як правило, сам визначає цілі, планує послідовність і характер змісту навчальної діяльності, контролює і оцінює роботу студентів. Тим самим відбувається відчуження основних компонентів навчання від його суб'єктів – студентів, оскільки вони залучені лише до виконавського компонента діяльності, і тому в них відсутня внутрішня готовність до самостійного здійснення повного циклу цілісної структури навчальної діяльності.

У зв'язку з цим у традиційному навчальному процесі реалізується суб'єкт-об'єктний підхід до процесу соціалізації студентів, в якому відбувається соціальне орієнтування і засвоєння прийнятих у суспільстві цінностей, норм і правил поведінки на основі формування соціально-типового, а тому і здійснюється уніфікована соціалізація особистості, що нівелює її індивідуальність. Розв'язання означеної проблеми, як зазначає Н. Токарева, «потребує зміни методологічного психолого-педагогічного супроводу особистості у континуумі освіти, в межах якого знання розпредмечуються у термінах суб'єкт-суб'єктної взаємодії і за внутрішнім змістом передбачають співпрацю суб'єктів-навчально-виховного процесу, прояв їх особистісних функцій» [12, с. 276].

З огляду на вищезначене, актуалізується завдання максимально наблизити навчання кожного студента до його сутності, здібностей та особливостей, що потребує зміни функцій навчально-виховного процесу в освітніх закладах шляхом упровадження інноваційних навчальних технологій, які кваліфікуються як «виховні технології особистісної орієнтації» і ґрунтуються не на механізмі зовнішнього підкріплення (заохочення, покарання), а на рефлексивно-вольових механізмах співпереживання і позитивного емоційно-творчого ставлення людини до суспільних норм і цінностей [3, с. 123]. Такі технології створюють можливість для розвитку потреби і здатності бути суб'єктом власної навчально-пізнавальної діяльності і передбачають ставлення до студента як до особистості, самосвідомого і відповідального суб'єкта взаємодії, що формує у них прагнення до самопізнання, самоосмислення, саморегуляції, самовдосконалення, самооцінювання й особливо самореалізації.

Ефективність засвоєння знань, сприяє формуванню у студентів потреби у самостійному їх здобуванні та використанні у своїй практичній діяльності, а отже, і засвоєнню соціального досвіду, перетворює навчальну діяльність у сутнісну складову особистості. Засвоєні знання і вміння набувають ціннісного характеру і надають навчальній діяльності смислової значущості, що сприяє формуванню соціально спрямованої особистості. Таким чином, навчально-виховний процес у ВНЗ, коли індивід, засвоюючи соціальний досвід, перетворює його у власні цінності й орієнтації, стає впливовим соціалізуючим чинником і середовищем на цьому етапі розвитку особистості студента.

Інноваційні особистісно орієнтовані освітні технології, створюючи умови для здійснення особистісного підходу до кожного студента як суб'єкта взаємодії, забезпечують організацію спільної діяльності і на її основі створюють можливості для побудови педагогічно доцільної організації процесу соціалізації. У спільній діяльності будь-які дії, в яких проявляється суб'єктивне ставлення особистості, викликають відповідні дії в інших людей у вигляді дії співдії, або протидії, які є основними формами взаємодії людей. Виходячи з цього соціалізуючим чинником у процесі навчання виступає особистісно-розвивальна педагогічна взаємодія, яка розглядається як цілеспрямований взаємообмін та взаємозбагачення змістом діяльності, досвідом, емоціями, установками, різними позиціями і характеризується активністю, усвідомленістю, цілеспрямованістю взаємних дій обох сторін, які виступають у позиції суб'єктів, де узгоджена дія результатується і попереджується психічним станом [5, с. 3–12]. Сенсом соціально-педагогічної взаємодії у навчальному процесі є співробітництво її суб'єктів, яке як соціалізуючий фактор породжує спільність переживань, почуттів, що по-

легше як інтелектуальні, так і емоційні контакти. Найвищим рівнем розвитку співробітництва є співтворчість, яка стає соціалізуючим чинником тільки за умови загальної евристичної спрямованості навчального процесу.

Якщо аналізувати соціалізацію студентів у процесі навчання в соціально-психологічному аспекті, то необхідно говорити про міжособистісну взаємодію, в процесі якої формуються міжособистісні відносини, які як безпосередній або опосередкований зв'язок індивіда з іншими людьми, являють собою специфічну для людини, як суб'єкта практики, властивість. За характеристикою С.Л. Рубінштейна, «...людина – це люди в їх взаємовідносинах одне з іншим. Серце людини все зіткане з її людських відносин, ставлення до інших людей; те, чого вона варта, цілком визначається тим, до яких людських відносин людина прагне, яке ставлення до людей, до іншої людини вона здатна встановлювати» [9, с. 263]. Тому безпосереднім детермінуючим чинником соціалізації студентів у навчальному процесі виступають різноманітні міжособистісні відносини, в яких вони впливають одне на одного і в системі яких здійснюють свою основну суспільну функцію. Міжособистісні відносини здійснюються через спілкування, яке є однією з найважливіших умов привласнення індивідом соціального досвіду. Правильно організоване спілкування у процесі навчання дає можливість проявити позитивні якості, відчуті свою значущість, що благотворно впливає на розвиток почуття самоповаги і формує здатність встановлювати міжособистісні стосунки на основі взаєморозуміння. За таких умов студенти проявляють уміння усвідомлювати суперечності в характері й поведінці оточуючих, що забезпечує мотиваційно-інформаційну основу для побудови продуктивної взаємодії з іншими відповідно до конкретної ситуації. Спілкуючись у процесі діяльності, студенти звикають орієнтуватися не тільки на особистісні, а й на суспільні ідеали й цінності [7].

Зазначимо, що соціально-психологічні характеристики навчальної діяльності охоплюють також особливості міжособистісного спілкування в системі відносин «студент – студент». У цьому контексті необхідно розглядати соціалізацію у зв'язку з формуванням особистості в процесі взаємодії в системі міжособистісних відносин у груповій (колективній) діяльності через спілкування. Людина долучається до групи, намагаючись стати її членом, досягнути почуття «Ми» і почуття «Я» серед «Ми», що спонукає до впливу на соціальне життя в групі в процесі міжособистісних контактів, сприяє набуттю соціального досвіду [8].

Реальною групою, яка існує в певній системі суспільних відносин і є для студента важливим соціальним інститутом, члени якої взаємопов'язані спільними цінностями, спільною навчально-професійною діяльністю, взаємозалежні у способі життя і впливають один на одного з метою задоволення значущих потреб, цілей та інтересів, виступає студентська академічна група як груповий суб'єкт, в якій проходить процес соціалізації.

Саме в групі відбувається зміна поглядів, звичок, поведінки; формування соціально значущих якостей, набувається досвід міжособистісних відносин. Через соціальну групу здійснюється включення студентів у широкий соціальний контекст, презентація загальнолюдських і суспільних цінностей, виникає найсприятливіша ситуація для соціалізації студентів [6].

Цілком зрозуміло, що групові норми й цінності впливають на поведінку студента. Але об'єктивна включеність студента в систему групових міжособистісних відносин завжди відзначається своєю суб'єктивністю, що прослідковується у процесі конкретної діяльності й спілкування цієї особистості з оточуючими людьми. Студент не пристосовується до чужої думки, а виробляє свою позицію, що сприяє формуванню таких соціально-психологічних якостей особистості, як критичність, незалежність дій і суджень, здатність розрізняти і координувати різні точки зору. З цього, як зазначає К. Альбуханова-Славська, виходить що «індивід змінюється в процесі взаємодії з об'єктивними умовами його життєдіяльності, але змінюється як конкретний індивід, у характерний для нього бік, типовим для нього способом» [2, с. 202].

Важливим соціалізуючим чинником є відносини між викладачем і студентами, які можуть бути відносинами співпраці, співтворчості, а можуть бути і відносинами домінування, диктату, вимог тощо. Тому важливе значення для ефективної соціалізації студентів має особистість викладача, який повинен бути зразком для наслідування, у взаєминах якого зі студентами досягнуто взаєморозуміння. Викладач не повинен стояти «над студентом», жор-

стко регламентувати й однозначно визначати його розвиток. Він має стати «поруч» з ним і надавати допомогу кожному в конструюванні і реалізації шляхів пізнання і розвитку, що потребує оптимального співвідношення між свободою вибору студентів і педагогічним керівництвом та установлення контактів на основі емоційно-інтелектуальної взаємодії, яку може забезпечити викладач-фасилітатор, «який має здійснювати педагогічну взаємодію як таку, що надихає і спонукає студента до інтенсивної, свідомої самозміни відповідно до особистісно пріоритетних сенсів життєдіяльності, тим самим актуалізуючи процес його спрямованого і продуктивного саморозвитку» [4, с. 231].

Але коли в особистісній поведінці викладача з'являються повчальність, надлишкова самовпевненість, догматичність поглядів, то в поведінці студентів відповідно з'являються пасивність до соціальних проблем, нездатність до самоорганізації, безініціативність, несамостійність, некритичність мислення, конформізм. Взаємодіючи з такими педагогами, студенти не опановують той досвід, який є основою для розвитку їх особистісних функцій, що слугує передумовою ефективної соціалізації.

У цих умовах нагальною є потреба створення такого морально-психологічного клімату на заняттях, який би сприяв адекватному сприйняттю викладачем студентської аудиторії, а студентами – викладача, що потребує зміни взаємин між ними.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Вищевикладене свідчить, що соціалізація – процес і результат засвоєння, відтворення і подальшого активного перетворення індивідом соціального досвіду, на основі якого відбувається формування соціально спрямованої особистості, яка прагне до самопізнання, самоосмислення, саморегуляції, самовдосконалення, що допомагає їй швидше і ефективніше організувати власну життєдіяльність та адаптуватися до життя у суспільстві.

Процес соціалізації як складова навчального процесу в закладах вищої освіти потребує організації освітньо-виховного середовища, в якому створено передумови для особистісного й соціального становлення студента.

Список використаної літератури

1. Альбуханова-Славская К.А. О субъекте психической деятельности. Методологические проблемы психологи / К.А. Альбуханова-Славская. – М.: Наука, 1973. – 288 с.
2. Андреева Г.М. Социальная психология / Г.М. Андреева. – М.: АСПЕК ПРЕСС, 1998. – С. 274–278.
3. Бех І.Д. Особистісно орієнтоване виховання: науково-методичний посібник / І.Д. Бех. – Київ: ІЗМН, 1998. – 2004 с.
4. Волкова Н.П. Фасилітатор як важлива рольова позиція сучасного викладача вишу / Н.П. Волкова, А.А. Степанова // Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Сер. «Педагогіка і психологія». – 2018. – № 1 (15). – С. 228–234.
5. Киричук О.В. Проблеми психології педагогічної взаємодії / О.В. Киричук // Психологія: Респ. наук.-метод. зб. / редкол.: О.В. Киричук (відп. ред.) та ін. – Київ: Освіта, 1991. – Вип. 37. – С. 3–12.
6. Ковалев А.Г. Коллектив и социально-психологические проблемы руководства / А.Г. Ковалев. – М., 2001. – С. 52–56.
7. Коломенский Л.Я. Психология общения / Л.Я. Коломенский. – М.: Знание, 1974. – 96 с.
8. Мудрик А.В. Социализация человека: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / А.В. Мудрик. – М.: Академия, 2006. – 304 с.
9. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание / С.Л. Рубинштейн. – М.: Педагогика, 1973. – 350 с.
10. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – М.: Педагогика, 1989. – С. 56–58.
9. Спіріна Т.П. Соціалізація особистості як суспільно-педагогічний феномен / Т.П. Спіріна // Соціальна педагогіка: [навч. посіб.] / за ред. О.В. Безпалько. – Київ: Академвидав, 2013. – С. 26–41.
10. Токарева Н.М. Соціалізація особистості у контексті освітнього простору: теоретичний дискурс / Н.М. Токарева // Актуальні проблеми психології в закладах освіти: зб. наук. праць / за заг. ред. Н.М. Токаревої. – Вип. 6. – Київ: ТОВ НВП, 2016. – С. 273–281.